

EÖTVÖS NÉZETEI AZ OKTATÁSRA VONATKOZÓ ÁLLAMI JOGOKRÓL ÉS KÖTELESSÉGEKRŐL.

Eötvös József báró eddig is élénk emlékét nem sokára műveinek új kiadása erősíti majd, előmozdítva e nagy gondolkodónk tudvös hatását. Utóbbi időben többször hallottuk nevét. Az országgyűlésen reá hivatkoznak s szinte úgy látszik, teljesedni kezd az óhajta, hogy eszméinek győzedelme legyen az emlékjele. A nemzet nagy századának ez egyik legnagyobb, legnemesebb alakja 48 előtt és 67 után egyforma buzgósággal és igaz lélekkel munkálva nemzete haladásán, messze látó szemmel és mély értelemmel kereste az emberiség életének, haladásának vezéreszméit, sok időre kijelölte a czélt és megállapította az eszközöket. Az elmélkedés világából a gyakorlat terére ha kilépett, szigorú meggondoltság jellemezte. Olyan volt pályája kezdetén, olyan annak dicsőséges befejezésekor; embere volt a szívnek, de az észnek is. Nem ragadtatta el magát soha s így meg volt benne főkelléke az államférfiúnak. Csak egy volt, a mi azonban alapja egész működésének, a mi végső czélja minden gondolatának és tettének, a melyről ha szó volt, szívére hallgatott: a haza szeretete, a nemzet haladása. Így mégis a szív, az érzés embere volt Eötvös és ez a bizonyosság, hogy szándékainak, tetteinek alapja mindig igaz, czélja mindig nemes.

Mint két ízben is közoktatásügyi miniszternek nem lehetett elméletek mellett maradnia. Ez nem is illett volna hozzá s épen mint miniszter fejtette ki nagy tevékenységét a közoktatás ügyében. A kiegyezés után igen sok volt az akadály, sok az egyéb fontos politikai tenni való, minden téren nagy a szükség, úgy hogy maga mondá, hogy kénytelen hol ide, hol oda kapni. Igen hálás vállalkozás volna Eötvös miniszterségének a történetét megírni, sok tanulsággal járna rendszeres tárgyalása mint pädagogusnak. Munkáihoz készülő életrajza ezekre is bizonyára kiterjed s remélhetünk talán ez alkalommal több feldolgozást is. Itt most azokról az inkább gyakorlati elvekről lesz szó, melyek szerint Eötvös — határozottan a század uralkodó eszméi gyanánt feltüntetett és gyönyörűen fejtegetett szabadság, egyenlőség és nemzetiség alapján — a magyar közoktatás ügyének, a nemzet jövője fő biztosítékának rendezésére törekedett. Nem fejtegetjük itt előzetesen e vezéreszméket,* csupán utalunk arra, hogy az oktatás is amaz ügyek közé tartozik, melyeknek állami kezelését, illetőleg szemmel tartását Eötvös az uralkodó gondolatok valósulása feltételének tartja.

* Külön óhajtok szólni Eötvös kulturpolitikai alapeszméiről.

Legalaposabb ismerője és munkatársa, Molnár Aladár írta (Havi Szemle 1879. II. 182. l.), hogy «Eötvös eszméinek és törekvéseinek emlékezetünkbe visszaidézése még a jelen sivár időkben és csüggesztő körülmények között is termékenyítően hathat». Még áldásosabb ez ma, mikor a közoktatás terén élénk tevékenységet, növekedő érdeklődést látunk. Némely dolognak ma van itt az ideje, a mi Eötvösnél már meg van, de még nem valósulhatott. Áldásos a vele való foglalkozás azért is, mert erősen meg volt ugyan győződve a központosítás hasznairól, mégis azt látjuk, hogy nézete szerint az oktatás terén minden monopolium káros. A mult év végén a leipzig-i gyakorlati pädagogiai seminarium vezetője (Richard Richter gymn. igazgató) igen komolyan mutatott rá, hogy az új században nemcsak a mindent egyformásítás lesz az iskolai politika vezérgondolata, hanem határozottan a ministerium korlátlan hatalma. Poroszországban, mondhatjuk egész Németországban a jelek csakugyan ezt mutatják. Nekünk — higyjük — nem kell ettől félnünk, Eötvössel foglalkozva ez a hitünk erősödik: az ő nyomain ide nem juthatunk.

A következőkben épen arra vetünk néhány pillantást: mily jogokat és kötelességeket tulajdonít Eötvös az államnak az oktatás terén, más alkalomra tartva fenn az oktatás és az állam viszonyára vonatkozó elveinek történeti megvilágítását.

Bármit akar is intézni az állam, alkotmányos országban csak törvényes úton teheti s így a közoktatás ügyében is legelső joga és kötelessége a törvényalkotás. Sajnos, nem beszélhetünk Eötvös József alkotta törvényekről. Az 1848-i csupán az elveket határozta meg, melyek alapján részletes törvényjavaslatot kívánt az országgyűlés a minisztertől, többi javaslatai közül pedig csak egy nyert királyi szentesítést, az sem egészen eredeti alakjában.

Jóllehet a munkásságát irányító elvek a közoktatás mindenik ágánál ugyanazok, mindig az uralkodó eszmék következményei, mégis külön választjuk az elemi, közép és felső oktatást, mert egyező jogok és kötelességek alkalmazása különböző is lehet.

I. Az állam jogai és kötelességei az elemi oktatás terén.

Az egyéni szabadság elvét a közoktatásban úgy akarva érvényesíteni, hogy minden egyes önszántából vegyen részt s az oktatás ügyére mint egyes ember vagy mint a szülők összesége hathasson, népnevelési egyleteket igyekezett alapítani.* Hitte, hogy így érdeklődést kelt — az sikerült is — és kikerüli a felekezetek és nemzetiségek jogai zavarításának a gyanúját. Kifejezte ezzel azt a véleményét, hogy épen a jelzett elv alapján az oktatásnak ez az első ága

* Molnár A. i. h. 183. l.

első sorban a társadalom gondja s tapasztalta, hogy Magyarországon így semmire sem lehet menni. Megalkotta tehát törvényjavaslatát, melyet sok ellenzőjével szemben erősen védelmezett. «Az a gondolat ugyanis — írja Molnár Aladár — hogy a magyar állameszme, a magyar állami érdek a népnevelésben, a nemzet kulturájában is érvényesíttessék, bár az egyházaknak e téren engedett oly szabadság mellett, mely európai államokban majdnem példátlan — e gondolat még nem hatotta át törvényhozásunk többségét oly mértékben, hogy nagy elhatározásra bírta volna.» Némi módosítással mégis törvény lett belőle.

Két javaslata szól az elemi oktatásról. Az elsőben * saját szavai szerint az egész iskolai rendszer alapjául tekinthető általános elveket sorolta fel s ezek nyomán jár második javaslata,** részletesen magában foglalva az oktatást illető nézeteit. Az állami jogokat és köteleességeket e javaslat határozta meg nálunk először. Ezek egymásból következnek s itt három csoportba oszthatók.

a) *Az elemi oktatás szabadsága és kötelezettsége.* Az oktatás szabadságáról oly értelemben, hogy gyermekét az taníttatja, a ki akarja — nincsen szó, mert az államnak kötelessége felvigyázni, hogy oktatásban mindenki részesüljön, vagyis megilleti a jog, hogy a szülőket gyermekeik oktatására kötelezze. Ennek fejében aztán megfelelő intézetekről gondoskodnia kötelessége. Nem vállalja azonban magára az oktatásról csak egyedül gondoskodás köteleességét, a mint nem illeti s alkotmányos elveivel nem is fér össze az a jog, hogy ebből mást kizárhasson.

Az iskolai kötelezettségnek törvényben kimondását szükségesnek látja Eötvös különböző okokból. Az oktatás — úgymond — csak az életviszonyoknak megfelelően éri el célját. Mindenki csak úgy állhat meg helyén, ha képességei a megillető jogokkal és köteleességekkel neveltetése révén megegyeznek. A hol a lakosság minden osztályának egyenlő politikai jogai vannak, kétségtelen joga az államnak, hogy minden polgárának kellő neveltetéséről magát biztosítsa. Ebből aztán az a köteleesség következik, hogy az általános oktatásról gondoskodjék. E célból joga az államnak, hogy a polgárokat gyermekeik iskolába járatására kötelezze, ennek elmulasztása esetén meg is büntesse. A szülőknek azonban joga, hogy gyermeküket — ha tetszik — háznál vagy magánintézetben taníttassák, de ekkor az év végén nyilvános iskolában mégis vizsgálatra kell őket állítani, hogy az állam előbbi köteleességét teljesíthesse. Az egyesnek tehát csupán annyira szorítja meg a gyermekéről való gondoskodás jogát, a mennyire az állam biztonsága, meg a gyermek megőrzendő joga megköveteli. Taníttathatja bárki ott a gyermekét, a hol akarja, de ha nem az illető község iskolájá-

* Törvényjavaslat az elemi oktatásról. Beadta 1848-ban b. E. J.

** Tj. a népiskolai közoktatás tárgyában. Beadta 1868-ban b. E. J.

ban, akkor köteles másutt tanulását a helybeli iskolaszék előtt igazolni.

Fizetésre azonban már nem kényszerítheti az állam a szülőket. Magyarországon régen csak az elemi iskolában fizettek tandíjat, a felsőbb intézetekben meg nem — a szegények tanulhattak pénzért, a gazdagok ingyen. E visszás körülmény megváltozik Eötvös szerint az államnak ama kötelessége által, hogy tartozik az elemi oktatásban minden közintézetben tandíjfizetés nélkül részeltetni mindenkit.

Gondoskodnia kell az államnak, hogy az elemi iskola növendékei inkább alapos, mint sokféle ismerethez jussanak, ezért ezt az oktatást az egyszerű polgári élet viszonyaiban szükséges tárgyakban határozza meg. Az írás és olvasás tanítása magában nem elég, mert csak eszköz arra, hogy az erkölcsi emelkedésre hatni lehessen. Az államnak, meg akarva győzni a szülőket az oktatás hasznáról, hogy azt ne tehernek, de jótéteménynek nézzék, minél több gyakorlati ismeretre kell a népiskolai oktatást kiterjesztenie, mert csak így ismeri fel a nép a gyermek jólléte és az oktatás között levő okozati összeköttetést.

Ha már a tanításra és tanulásra kényszeríti az állam polgárait, el kell kerülnie azok felekezeti és nemzetiségi érzületének megsértését. Ezért minden növendék saját lelkészétől nyeri a vallásos oktatást s a tanítás nyelvét a lakosok többsége szerint kell meghatározni esetről esetre, hogy így lehetően mindenki anyanyelvén tanulhasson. Az állam nyelvét azonban más tanítási nyelvű iskolában is rendszeresen tanítani kell.

Mindezek határozottan a szabadság, egyenlőség és nemzetiség elvéből folynak, a miket Eötvös a kor vezéreszméinek tartott. Minthogy az egyenlőség elvének valószínűsítése a művelődésre minden polgárnak szüksége van és ugyanezen elv alapján e szükség kielégítését az állam mindenkinek tartozik lehetővé tenni s mert továbbá az egyéni szabadság megoltalmazása, tehát a jogait érvényesíteni nem képes kiskorúak gondozása is kötelessége az államnak, ezért valóban megilleti az a jog, hogy az általános tankötelezettséget törvényben kimondja. Más részről pedig nagyon természetes, hogy minden létező államnak óvatosan el kell háritania az állam fenállását esetleg veszélyeztető vagy az ország lakóinak érdekeire talán károsan ható minden körülményt, nem különben meg kell tennie mindent, a mi a fejlődést, tehát a polgárok javát előmozdithatja. *A polgárok értelmi fokának alacsony voltánál nyilván semmi sincs nagyobb hátramaradására az országnak s természetes az is, hogy minden nemzet helyes irányban való haladásának a lakosság művelődésben való haladottsága a fő biztosító.* Ebből ered Eötvösnek a nyilvános oktatásra vonatkozó nézete. Igaz, hogy a tanítás szabadsága így csak névlegesnek látszik, de az egyéni szabadság csak addig terjedhetvén, a mig bárki más

szabadságát nem csorbitja s mivel ez a határ ott van, a hol azt igen helyesen megjelölte, azért a tanszabadság ezen az első fokon nem az oktatásban vagy nem-oktatásban, hanem csupán az itt vagy ott, nyilvános intézetben vagy magánúton való tanítgatásban állhat.

Nagyon emelkedett gondolkodásra és mély belátásra vall, hogy ha már a szülők gyermekeiket iskolába adni kötelesek, akkor az államnak kötelessége az oktatást közintézetekben díj szedése nélkül teljesíteni. Az elemi oktatásnál főképen az egyszerű, szegényebb néposztályra kell gondolni, mert a növendékek nagyobb része ennek fiaiból és leányaiból kerül ki. Már pedig ezek, ha megismerik is a tanulás hasznát, mihelyt pénzükhöz kerül, rögtön tehernek tartják s alóla kibújni igyekeznek. A szegényt fel lehetne menteni, de igen helyesen mondja Eötvös, hogy ez a különbségtétel szegény és gazdag között káros lenne. Az ingyenes népoktatás felé e nagy ministerünk megindult — vajha elérkezhetnénk oda minden népiskolánkban!

Említettük a helyes gyakorlati szempontot. Az elemi oktatásban a haza minden polgára egyenlő mértékben részesül, ezért kell azt úgy rendezni, hogy az ott tanultaknak mindenki hasznát vehesse és csak annyit kell tanítani, a mennyire a legegyszerűbb helyzetű embernek van szüksége. A ki születése vagy tehetsége miatt tovább halad, az az oktatás következő fokain majd kibővíti szükség szerint az itt szerzett ismereteket és csak javára válik, hogy az első fokon alapos, bár nem tágkörű ismereteket szerzett. A ki pedig csupán a kötelező időt tölti iskolában, annak egyenesen eltévesztett dolog volna csak a szélesebb látkör érdekében (a mennyire erről elemi iskolában beszélni lehet) oly tárgyakat tanítani, melyek talán a művelődés magasabb fokának színét adnák az illetőnek, de a szükséges tárgyaknál is meggátolnák az alaposságot s elvetnék a felületesség magvát. Már pedig az emberi jóllét és boldogság első feltétele, hogy jól töltsse be mindenki a maga körét. Ennek előmozdítása az államnak kötelessége.

Minden vallásfelekezetnek egyenlő jogai vannak a hazában s az államtól mindenik számára egyenlő figyelmet kíván Eötvös, ezért kívánja a felekezetnélküli iskolában az egyes felekezetek lelkészeire bízni saját híveik vallásos oktatását. A nyelv sem tesz különbséget a polgárok között, mert nem ettől függ a jó hazafiság s ha az állam jó polgárokat kíván nevelni, nem szabad bennök a nemzetiségökhöz, kivált pedig nyelvökhöz való ragaszkodást csökkeníteni. Ez magyarázza meg az oktatás nyelvére vonatkozó nézetét.

Ily intézkedések mellett nem érezhetik korlátozva a polgárok szabadságokat, mert sem felekezeti, sem nemzetiségi érzékenységet nem sérti semmi. Azt a megszorítást, hogy tanulnia mindenkinek kell, teljesen indokolja Eötvösnek az a sokszor kifejezett

meggyőződése, hogy a nép értelmi nevelésében van a haza egész jövője!

b) *Elemi iskolák állítása és fentartása.* Eötvös fejtegetései szerint a közoktatásról való gondoskodás az állam belügyei közé tartozik (Reform. II. kiadás 172. l.). Örködni tartozik, hogy a ki jogait gyakorolni nem képes, azoktól meg ne fosztassék s hogy a törvény adta jogokkal a polgárok élhessenek. Ezért s az állam fennállásáért — bizonyos fokú oktatás nélkül a polgárok nem képesek jogaik gyakorlására s kötelességeik teljesítésére — kötelessége az államnak, hogy minden honpolgár neveléséről gondoskodjék s ebből folyó joggal megkivánhatja, hogy a mily mértékben az egyes polgárok az oktatás terén való kötelességeiket nem teljesíthetik, abban ezeket a többiek segítsék. Az államnak fentartotta jogok s kötelességek innen erednek.

Gondoskodnia kell az államnak, hogy minden helységben s népes pusztán is legyen népiskola. Meghatározhatja: kik állíthatnak tanintézetet. A tanítás szabadságának elvénél fogva Eötvös nézete szerint nyilvános iskolát állíthatnak és fentarthatnak a hazában levő egyházak, községek, társulatok és egyesek.

A felekezetek bárhol állíthatnak saját erejükből iskolát, a hol hiveik vannak, de csak a törvénynek megfelelően. «A vallási különbségek — mondá Eötvös (A nemzetiségi kérdésről. 1865. 98. l.) — az államot napjainkban nem veszélyeztetik. Azon arányban, melyben a vallásszabadság elve elfogadtatott, a vallások különbözősége az államra nézve elveszté fontosságát és nem jut senkinek eszébe, hogy valamely állam veszélyben forog, mert polgárainak egy része katolikus, másik része protestans és mert a felekezetek mindenike hivei körét iskolák útján terjeszteni iparkodik. Versengés támadhat a felekezetek között, talán surlódás is és néha kölcsönös elkeseredés, de az államra nézve, mely szabadságában minden felekezetet egyformán oltalmaz, bizonyára semmi veszély és örültnek mondanák azt az államférfit, ki az állam biztonsága nevében az egyházaknak egyéni kifejlődésében vagy tanaik terjesztésében való korlátolását kívánná.» A felekezeteknek tehát teljes szabadságot ad iskolák állítására, sőt elsőséget biztosít nekik, mert azt mondja ki, hogy a hol az egyházak iskolát állítani nem akarnak, ott ezeknek eme joga mint kötelesség átmegy a politikai községre.

Meggyőződése, hogy az oktatás ügyének intézése, az ezzel járó feladat oly fontos és óriási, hogy azt az állam, a törvényhozás csak az egész nemzet segítségével teljesítheti. Népmvelési egyletek útján nem kényszerítheti az állam a szülőket az oktatás ügyének felkarolására, de joga van erre a politikai községgel szemben, mely különben az ott lakó szülők összesége. Ezek befolyását mindenestre meg akarja nyerni és biztosítani, azért mondja ki, hogy jó iskolát a községtől külön állóan nem lehet tartani. Ez alapon

joga az államnak, hogy a községet iskola-állításra kötelezze mindenütt, a hol a szükséges iskolát valamely felekezet fenn nem tartja. A szülők szabadsága abban érintetlenül marad, hogy a hol több felekezet van, a szülők összesége határozza meg, hogy valamelyik egyházra vagy pedig a községre kívánja-e bizni az oktatást. A község a szükséghez képest felekezeti iskola mellett is felállíthatja a maga iskoláját, — egyik felekezet iskolája mellett pedig tartozik községi iskolát tartani, ha a másíknak kellő számú iskola-köteles gyermeke van. Az ilyen iskola közös iskola, mely hitfelekezetek között különbséget nem ismer.

Iskolát állíthatnak egyes polgárok is, valamint ily czéllal alakult társulatok, de e szándékot a tervezettel együtt tartoznak a közokt. kormány-nál előre bejelenteni. Ugyanez áll a nem nyilvános, hanem ú.n. magánintézetekre is, melyeknek — ha kitünők — az állam erkölcsi és anyagi támogatást is adhat.

E pontnál tehát két dolgot veszünk észre. Egyik az a teljes szabadság, mely szerint tanintézet nyitására bárkinek joga van. Másik pedig az, hogy az államnak iskola-állításra vonatkozó kötelelenségét Eötvös a községekre ruházta. Érintettük, hogy ez egyfelől az oktatás minél nagyobb sikere, másfelől pedig az egyes polgárok szabadságának épségben tartása érdekében van így. Ha ugyanis a község határoz, az oktatás ügyében szervezeténél fogva az egyes lakosoknak erre közvetlen hatása van és így minden jogos óhajtnak nyitva az út s mindig a szülők többségének akarata érvényesül. Biztosítása ez az egyéni, felekezeti, nemzetiségi szabadságnak egyaránt. Ha az állam úgy magyarázná az oktatást illető kötelelenségét, hogy neki a központból kell mindent elvégeznie, teljes képtelenséggé válnék az egyes vidékek szerint feltétlenül szükséges különböző gyakorlat, mert hivatalyszerű ténykedéssé válnék az egész oktatás. Helyes és czélszerű ezért, hogy az állam iskola-állítási jogát és kötelelenségét — az oktatás ügyének központi kormányzását fentartva — a községekre ruházta. Az állam tehát maga nem állít elemi iskolát, de erre vonatkozó joga, sőt fokozatosan felfelé haladva, köteleltsége is megmarad.

Ha joggal kényszeríti az állam a községet köteleltségeinek részben átvételére, köteleltségszerűen át kell engedni jogaiból is a megfelelő részt. A polgároknak van bizonyos joga, ebből következik az a köteleltségek, hogy az oktatás költségeit első sorban ők fedezték. Az állam feljogosítja a községet, hogy minden hozzátartozó polgárra adót vessen ki. A népoktatás országos feladat, terhét tehát a többi adók arányában kell viselnie mindenkinek, mert csak úgy lehet igazságos. A hol a szülők összesége sem képes erre, ott a megye következik. Ez a községgel egészen a község és a szülők viszonyában van, a szülők befolyása tehát itt sem vész el. A megyét pedig szükség esetén az állam segíti. E segítséssel teljesíti az állam iskola-építési köteleltségét is, mert mindenütt a

maga pénzén nem építhetne. Úgy osztja el Eötvös a jogokat és kötelességeket, hogy a szülők és azok összessége nem érezheti kényszerűségnek és szabadságában való korlátozásnak a reá váró kötelességek teljesítését, az állam beavatkozását pedig éppen könnyítésnek, nem zsarnokságnak veszi. Egy pont látszólag megnehezíti az egyházak és társulatok helyzetét; ha mindenki tartozik a községi iskola céljaira adózni, aligha állitnának ezek még külön is iskolát. Molnár Aladár szerint ezt eredetileg úgy tervezte Eötvös, a mint később Csengeri indítványára módosították is, hogy a felekezeti iskola fentartói az ehhez járulás mértékéig az iskolai adótól mentesek.

Azt is az állam jogának tulajdonítja a többször mondottokból, hogy az iskolák egész rendszerét, tervezetét alapján meghatározza. Kijelöli a község ügykörének a határait. Az iskolai év tartamát s a szüenidők nagyságát az állam határozza meg, de idejét a helyi viszonyok számba vételével a község.

A legfontosabb kérdésre: a tanítókra vonatkozólag joga az államnak, hogy az egész országra nézve meghatározza a tanítóvá lével általános föltételeit, — ezek teljesítése nélkül, vagyis tanítói oklevél nélkül senki tanítóvá nem választható. Fontos, hogy a szülők bizzanak a tanítóban, ezért a választást a községre bizza. Eötvös, mert az állam kevésbé tudhatja az alkalmasok közül éppen az illető községbe valót kiválasztani. A mily helyes, hogy a tanítót a legközelebről érdekelték válaszszák, — a tanítás érdekében éppen olyan fontos, hogy egyféle intézetekben ugyanazon tervvel tanítsanak, így lehetséges az ellenörzés is, azért az állam határozza meg a tanítás tervét képviselője, a közoktatási miniszter útján. A községek óriási többsége nem is tudna helyes tantervet csinálni.

Fő kötelessége az is az államnak, hogy tanítókról gondoskodjék: állitania kell az ország különböző részein tanító- és tanítónő-képző intézeteket. Ezek csak nyilvánosak lehetnek ugyan, de felekezetiiek is. Ez intézeteknek ismét alkalmas tanárookra van szüksége s e célból Eötvös minél több ifjút kívánna államköltségen külföldre küldeni. A képzőintézeti tanárokat az állam fizeti, a népiskola tanítóinak a község állapítja meg a fizetését a helyi viszonyokhoz képest; az állam csak az összeg legcsekélyebb mennyiségét határozza meg.

Jól tudja, hogy az oktatás leglényegesebb tényezője a tanító-ság s éppen ezért az erről való gondoskodást az állam különös kötelességének tartja. «Kétséget nem szenved — mondá 1868 nov. 21-én a képviselőházban, — hogy e hazának összes tisztviselői között nincsen olyan, kire fontosabb ügy volna bízva s ki a hazának oly fontos érdekét kezelné, mint a néptanító.» Biztosítson az állam bizonyos szolgálati idő mulva vagy elnyomorodás esetére nyugdíjat. (E célra levonat a fizetésből 2%-ot nyugdíjra, özvegyek

és árvák segítésére.) Ha ennél több kell, fizesse az állam. Szegény tanítók és szegény iskolák között 1868—9-ben segínyt osztott ki. A tanítókra vonatkozó minden intézkedése emberszeretetet és az oktatás legelső érdekeinek ismeretét mutatja s az állam erre vonatkozó jogának és kötelességének kijelölésével nem egy, sokkal később létesült áldásos intézmény alapját vetette meg.

Az állam kötelességül jelöli meg az elemi iskolák tankönyveinek készítését is (maga az ország szakférfiait e tárgyban értekezletre hívta s a készített terv alapján 9 kézi könyvet adott ki).

Elemi iskolák állítása és fentartása tekintetében kötelessége tehát az államnak kellő számú iskoláról, tanítókról, ezek képzéséről, tankönyvekről gondoskodni, nemkülönben arról, hogy illendő fizetéssel, nyugdíjjal s az esetleg hátramaradó családról való gondoskodással a tanítói pályára lépők élete biztosítva legyen. Ez utóbbi annál inkább, mert kimondja, hogy a tanító semmi egyéb hivatalt nem viselhet. Az ezek mellett álló jogok: az állam kötelezheti a községeket iskolák tartására, engedélyezi egyeseknek s társulatoknak az iskolaállítást, meghatározza a tantervet, a tanítók képesítettségének feltételeit s a községnek az oktatás terén való jogait. E nézetek mind Eötvös alapelveiből folynak, az uralkodó eszmékkel s a gyakorlat kívánságaival megegyeznek.

c) *Az állam szerepe a felügyelet kérdésében.* A népoktatást a tanszabadság elvével szervező államnak épen e szabadság biztosítása céljából alapvető joga és kötelessége a felügyelés, ellenőrzés. Eötvöst itt az az elv irányította, hogy a népoktatás igazgatásának jó és célszerű volta érdekében abban minél többen vegyenek részt. Ezért mellözi a központi igazgatást és ezzel közvetlenül a községet bizza meg.

Nem állami, illetőleg nem községi iskolákra nézve az állam felügyeleti joga már a felállításnál érvényesül, mert ez iskolák csak a tervezet bemutatása után, ministeri jóváhagyással nyithatók meg. E nélkül az oktatás czégével esetleg más célra lehetne az intézetet felhasználni.

Az összes iskolákra, a tanítás menetére közegeinek időnkénti látogatása által ügyel fel az állam s ha ilyenkor a magán, — nem községi intézetek a követelményeknek eleget nem tennének, be is zárhatók. A nem nyilvános intézetekben ezen kívül félévenként a felsőbb hatóság kiküldöttje előtt nyilvános vizsgálatot kell tartani. A községi iskolák költsége első sorban a községet illetvén, reá tartozik első helyen a felügyelés is, a mit választott iskolaszék gyakorol, ennek hatáskörét azonban az állam határozza meg s a felekezetek lelkészeit hivatalos tagokul kijelöli. Ez az iskolaszék választja a törvényesen képesítettek közül a tanítót, felettes hatósága: a műveltebb osztály kellő befolyása céljából megynként szervezett megyei iskolai tanács küldöttjének elnöklésével s az eredményt a tanácsnak bejelenti. Az iskolaszék határozza meg az

általános elvek alapján az iskolai szabályokat s az évvizsgáló vizsgálatra képviselőt küld.

A megyei iskolai tanács elnöke a tanfelügyelő; tehát az állam kinevezte vezetővel intézi a tanács az egész megye népoktatása ügyét. A megalakulás módját, a tenni valókat az állam állapítja meg. Tagok: mindenik, a megyében lakó felekezeti részéről egy-egy, az összes tanítók közül négy választott képviselő. A többit a vármegyei bizottság választja. Az iskolai tanács az iskolaszék számadásait felülvizsgálja; a népiskolai fegyelmi ügyekben másodfokú bíróság; tanácskozik a megye tanügyi viszonyairól s a min maga nem segíthet, arról jelentést tesz a miniszternek. A tanítót hanyagsága miatt vagy erkölcsi kihágásért, büntényért el is mozgathatja.

Az állam befolyását a tanfelügyelő útján gyakorolja s e végből ezt utasításokkal látja el. A tanfelügyelőnek a kerületében lévő összes népoktatási intézeteket meg kell látogatnia évenként egyszer, felügyel a törvény pontos megtartására s végre hajtja a kormány tanügyi rendeleteit. Az iskolai tanácsnak a kerületében levő tanítóképző igazgató tanácsának elnöke s minden ténykedését a miniszternek évről évre jelenti. A tanítóképzőknek közvetlenül a miniszter alá rendelt öt tagú igazgató tanácsát a miniszter nevezi ki.

Mindezen felügyeleti jogok megállapítása közben figyelemmel volt Eötvös az állam jogai mellett a szülőkére is és az államnak tulajdonított eme jogok a kétségtelen köteleességek természetes következményei. A községi iskolaszék meg van, ilyen alakban van, de munkája valami osztatlan elismeréssel nem jár. A megyei iskolai tanács az Eötvös tervezte alakban hasznos volna, mert a felügyelésen kívül az egész tanügy fejlesztésében sok jót tehetne. Ma az ú. n. közigazgatási bizottság körébe tartozik a törvényhatóság népoktatási ügye s ezzel is úgy bánik el, mint más ágával a közigazgatásnak: tudomásul veszi a jelentéseket s a fegyelmi ügyeket eligazítja. Ez jó a közoktatás közügy-voltának bizonyítására, de egyáltalában nem gyámolítja és távolról sem mozdítja elő annak érdekeit. Szakember benne egyedül a tanfelügyelő. Fődolog azonban, hogy ennek a bizottságnak nincsen gondja a jövőre: kezdeményező jogával az oktatás érdekében alig él valaha. Az Eötvös tervezte ama tanácsnak pedig éppen ilyesmi az egyik főfeladata. E tanács útján megnyerné az állam a megye művelt férfainak nemcsak az ügy iránt közelebről való érdeklődését, hanem nyerne igen sokszor indítást javításra, módosításra. Ezért igen üdvös lenne, ha az Eötvös nézete szerint az állam átadhatná a népoktatás igazgatására és az arra való felügyeletre vonatkozó jogai egy részét a megyei iskolai tanácsnak. Ezzel még nem adná ki kezéből az egész felügyeletet, mert a tanács elnöke és irányítója állami ember, őre minden állami jognak.

A tanfelügyelői intézmény Eötvösnél van meg az országban

először. A tanítás érdeke kívánja ezt, mert feltétlenül szükség van arra, hogy a tanító munkáját arra hivatott szakember ellenőrizze és a helytelenségeket útmutatással, sőt kényszerítéssel is kiigazítsa.

Nem mondja ki nyíltan sehol, de Eötvös egész felfogásából teljes joggal következtethetjük, hogy a tanfelügyelőt nem hivatalnoknak, §-hoz ragaszkodó törvény-végrehajtónak tervezte, hanem hogy az egyes tanítóknak jó akaratú tanácsadója legyen inkább, mint rettegett felsőbbsege. Legyen különösen jó pädagogus és a külsőség mellett gondoljon az egész tanításra is. Ezt törvénybe iktatni nem lehet, mert az az iskolaállításra jögsított testületeknek s magának a tanítás szabadságának megsértése lenne. Ha a jogait féltő felekezet nem fogadna is el a szabályra támaszkodó tanfelügyelőtől a tanítás módjára stb. vonatkozó utasításokat, bizonyára nagyon szívesen venné annak, mint tekintélyes szakférfiúnak jó indulatú tanácsait. Nagyon kiemelkednek e tekintetben is a helyi érdekek és körülmények, mert közügy ugyan a közoktatás, de a teljesen egyforma elbánás az országnak nem minden részén egyformán jó hatású, mert nem mindenik tanfelügyelő ismerős minden vidékkel egyenlően.

Községi iskolában a vizsgálaton ellenőrizné Eötvös a tanítás eredményét. Hitünk szerint ez nem elég. A vizsgálat csaknem teljesen a véletlen dolga s számtalan szomorú tapasztalat van arra, hogy a vizsgálatok nem megbízhatók. Az említett iskolai tanács tagjainak az iskolalátogatás jogát is meg lehetne adni. Az állam felügyeleti joga nem csupán ellenőrzésből áll, hanem e közben pädagogiailag is hatni lehetne. Ezt egyenesen tervezte is Eötvös, mert — Molnár Aladár írja i. h. — kifejezte azt a véleményét, hogy az állam közoktatási kormánya mint fő kormányzó hatalom főként csak administratív dolgokban intézkedjék, de gondoskodni tartozik olyan szervről, a mely meg az oktatás belső ügyeivel, a didaktikai oldallal foglalkozzék s a kormánynak a vezetésre vonatkozó tanácsokat adjon. (Ez a mai közoktatási tanács.)

Eötvös egész kulturpolitikájának alapelve a teljes tanzabadság, a mi az oktatás eme kezdő fokán természetesen nem úgy érvényesül, mint a magasabb ágakon. E nézetek még sem sértik az egyes polgárok, felekezetek, nemzetiségek szabadságát, sőt érzékenységét sem; nem nyomják el egyiket sem, sőt a lehetőségig tért engednek az egyéniségnek, nem szorítva merev formákba az egész népoktatást.

*

Nagy miniszterünk az oktatás minden ágát a nemzet valamennyi osztálya érdekének tartotta s a magasabb oktatást csupán a népoktatás egy részének tekintette. Ezért nem találunk majd új elveket és eltérő nézeteket, midőn most összeállítjuk azokat a jogokat és kötelességeket, melyek Eötvös szerint az államot a magasabb oktatásban illetik.

II. A középiskolai oktatás terén.*

1870-ben beadott jelentéséhez csatolt «Következések»-ben kimondja, hogy ha a magasabb oktatás a népoktatásnak a része, az erről való gondoskodás pedig állami kötelesség, ugyanígy kell az államnak gondoskodnia a közoktatás magasabb fokáról is. Ugyanazok lesznek a jogok is, vagyis az állam viszonyát az oktatás nem elemi ágaihoz is a már vázolt alapelvek szabályozzák.

Tapasztalta, hogy csaknem minden államban az elemi oktatást a magasabb oktatástól oly határ választja el, mely miatt ez utóbbiban nem részesülhet minden osztály. A tudományos és gyakorlati pædagogia feladatának ezért azt tartja, hogy a kor uralkodó eszméinek, az állam és társadalom viszonyainak megfelelően alakítsa át az oktatási rendszert: mivel a társadalmi válaszfalak ledőltek s az egyenlőség minden állásnak minden polgár számára elérhető voltában áll — tűnjék el a népoktatás és magasabb oktatás között levő válaszfal is és az élethez hasonlóan az oktatás legalsóbb fokától a légmagasabbig az átmenés és emelkedés lehetően könnyű legyen. Ennél többet nem lehet elérni, de az állam ezt tartozik és jogai alapján nagy részt képes is előmozdítani.

A középiskola a népiskola alapján álló magasabb emelete az oktatás épületének, melyen a benne részesülők igényei szerint kell átalakúlnia egy részről az oktatási célnak, az iskolák feladatának, másrészt pedig némiképen módosúlniuk kell az e feladat megvalósítására szolgáló eszközöknek is. A népiskola megadja az általános emberi műveltséghez szükséges legelemibb ismereteket s célja szerint a gyakorlati életre fordítja főképen figyelmét. A felette álló, azaz szorososan utána következő középiskolának a szellemi tehetségek egybevágó fejlesztésével és tudományos ismeretek tanításával elérendő feladata pedig az, hogy a népiskolában szerzett alapon kifejlessze a növendékben az általános emberi és nemzeti műveltséget; a gyakorlati életre annyiban gondol, hogy az ifjakat a főiskolai pályára előkészíti. Ez Eötvös szerint a cél s ehhez igazodnak az állam jogai és kötelességei is.

a) *Középiskolák állítása és fentartása.* A tanszabadság elve alapján a törvény meghatározta módon állíthat nyilvános középiskolát nemcsak az állam, hanem a hazában levő minden felekezet, megye, község, társulat és egyes ember is. E fokon, hol a tanítás már nem kötelező, megtehetné ugyan az állam, hogy az összes szükséges iskolákat maga nyissa meg és tartsa fenn, de e szabadságot ezzel sem akarja Eötvös korlátozni. A fentartó testületek stb.

* Törvényjavaslat a középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolható szakiskolákról. Beadta 1870-ben b. E. J. vall. és közokt. min. — Ennek indokolása.

a saját vagyonokból tartott intézet minden ügyében teljesen magok rendelkeznek; gondoskodnak a vagyonkezelésről, tanrendszer és tanterv megállapításáról, a tanárok választásáról és fizetéséről. Nem látja Eötvös czélszerűnek, sem indokoltnak, hogy a törvényben külön szabályozza a felekezetek s külön más testületek iskoláit, minthogy ezeket az önkormányzásnak ugyanaz a foka illeti meg s a tanszabadság elve nem enged köztök különbséget tenni.

Az államnak tehát ez alapon kötelessége, hogy a tanítás szabadságát biztosítsa. Minthogy azonban a nem állami nyilvános tanintézet is nyitva áll az állam minden polgárának s az ott kiadott bizonyítvány az állami intézetek bizonyítványaival egyenlő értékű és érvényes, azért az állam kötelességszerűen öröködik, hogy a törvény megszabta oktatási alapfeltételeknek ezek a nem állami nyilvános középiskolák is eleget tegyenek. E kötelességnek felel meg az a jog, hogy a taníttatás szabadságát s az intézetek fentartását nem korlátozva a tanítás anyagának legkisebb mennyiségét meghatározza, szintűgy a tanítás irányára, rendszerére, szellemére nem ható ama szabályokat is, melyek nélkül a tanítás nem lenne sikeres. Ilyenül jelöli meg Eötvös a következőket:

1. minden szakot arra — ha nem is állami főiskolán, de szabályszerűen — képesített s erkölcsileg feddhetetlen előéletű tanár tanítson;

2. az iskola épülete a biztonsági és egészségi követelményeknek az állami intézetekre vonatkozó szabályok szerint megfeleljen;

3. legyen megállapítva a tanulók előképzettségének, valamint az évi szorgalom-időnek legkisebb foka;

4. legyen meghatározva *a)* a tanfolyam tartama, hogy a közművelődés kárára 3—4 év alatt oly bizonyítványt ne szerezessen valaki, a melyet állami intézet csak 6 évi tanulás után ad, — *b)* a tanárok legalább szükséges száma, mert visszaélhetnének az oktatás szabadságával akként, hogy az intézetnek csak 1—2 tanára lenne s a többi más hivatalt viselne; *c)* a kötelezett tárgyak legalább is kívánatos mennyisége. Egyebekben és ezeken túl a tanintézet tulajdonosa maga határozza meg a tantervet, rendtartást, így a felvételi vizsgálatok tárgyát és az ismeretek mértékét is.

Szem előtt tartja Eötvös a tanszabadság követeléseit, de nem téveszti onnan az oktatás célját sem és akként jelöli meg az alapvető kellékeket, hogy a nem állami intézetek önkormányzati jogának csorbitása nélkül az oktatás sikerét előre kétségessé tevő eljárások megakadályozását lehetővé teszi. A tanárokat törvényesen képesíteni kell a tanításra, de ezt pl. a felekezet ha tudja, a saját főiskoláján is megteheti. Ha az államnak kötelessége, hogy az oktatás e fokban is biztosítsa kinek-kinek a taníttatás szabadságát, az is kötelessége, hogy ennek élvezetét némi útmutatással lehetővé tegye; erre való a tanulók előképzettségének, a tanfolyam tartamának, tanárok számának s az ismeretek mennyiségének az

alkalmazható legkisebb mérték szerint való meghatározása. Teljesen tönkre tenné e szabadságot, ha ezt a legkisebb mértéket túl nem haladható magasságra tenné az állam, — de ez a szabadság titkos elkobzása mellett minden egyéni fejlődésnek is útját állaná. Eötvös természetesen nem ezt akarta. Tervezete szerint meg kell adni minden intézet fentartójának az alapot, melyen aztán a magok rendszerét felépíthessék. Nem a kormány érdekét akarta ezzel szolgálni, hanem vezéreszméinek megfelelően az oktatás ügyét, ezzel a polgárok érdekét igyekezett előmozdítani. Jogává teszi az államnak ama legkisebb fok megállapítását, melyig a nem állami középiskolák fentartóit a teljesen önszántokból vállalt kötelességek teljesítésére az állam kényszeríteni tartozik. Csak első pillanatban látszik ez a szabadság korlátozásának, de nem az, mert ilyen módon megállapítja a legfelsőbb fokot is, meddig nem-állami intézettel szemben az állam jogai terjednek.

Fontos intézkedés, hogy minden, nem-állami intézet teljesen egyenlő a törvény előtt, bárki legyen is. A felekezetek számára készített külön szabályok, az ezekkel szemben való külön jogok — ezek javára vagy kárára, de mindenesetre az egyenlőség rovására volnának; már pedig az államnak ezt az alapeszméjét, még kevésbé a másikat: az egyéni szabadságot Eötvös soha megsérteni nem akarja.

Középiskolát tehát így bárki állíthat, de csupán az államnak kötelessége, hogy a hol csak erre szükség van, az ország különböző részén, a lakosok nyelvére való tekintettel középiskolát állítson. Ezek hitfelekezet nélküli, közös, országos intézetek, melyben a növendék a közös tanórákon kívül (de szintén nyilvánosan) saját felekezetéhez tartozó tanítótól nyeri a vallásos oktatást. Országos ügynél a nemzet minden rétegének az érdekét kell tekinteni. Ily szempontból a népoktatás minden polgárra egyképen tartozik, az abban való részesülés az állam minden polgárának teljesen egyenlő érdeke, — a középoktatásról azonban nem mondhatjuk ugyanezt. Az államnak a maga egészében ez sem kisebb fontosságú, de ez a fontosság nem terjed ki minden egyesre, mert a lakosság különböző rétegeinek különböző a szükséglete s némelyik (elég baj!) a felette álló osztályt már érteni sem képes, nem hogy méltányolni tudná. Így aztán nincsen joga az államnak, hogy bárkit is a középiskolai oktatásban való részvételre kötelezzon, mert bár a középoktatás terjedése és minél magasabb fokra emelése is az egész országnak érdeke, ennek szükségét a lakosságnak mégis csak egy része érzi. Ezért nem lehet joga az államnak, hogy akár a középiskolában tanulást, akár ilyen tanintézetek állítását és fentartását bárkinek is kötelességévé tegye. Mivel azonban az állam gondoskodása alá tartozó oktatásügynek a középoktatás egyik ága, ezért tartozik az állam gondoskodni, hogy a ki a népiskolában szerzett alapon tovább akar haladni, annak ez módjában legyen. S mert

itt is a tanítás szabadsága az alapelve, nem kényszeríti az állam iskolába az illetőket, hanem nem-állami, sőt magánintézeteket engedélyez s a háznál való tanulásra is szabadságot ad.

Igen természetes, hogy Eötvös véleménye szerint, állam állította intézetnek a közép fokon is felekezeten kívül kell állania, illetőleg magába kell foglalnia minden felekezetet. Bizonyára meggyőződése volt, hogy e fokon is a nem vallásfelekezeti, közös iskola vezet leginkább célra. A középiskolára is szükségök van az egyházaknak, itt azonban a népiskolától eltérően nem egészen a vallásos oktatás az alap, de a vallásos szellem mindenben szépen érvényesíthető. Aggodalomra nincsen ok, hiszen a kik az oktatás céljával tisztában vannak, nem teszik annak elérését egyoldalú, felekezetieskedő tanítással lehetetlenné, mert akkor a szabad gondolkodásra szoktatás helyett a rövidlátást és elfogultságot segítnék elő. Eötvös talán nem bízott ennyire a felekezetekben s ezért szeretne volna jobban a közös iskolákat. Elveihez ragaszkodva azonban meg kellett hagynia a felekezeteknek az iskola-állítás szabadságát. Az államot meg kötelezi, hogy középiskoláiban a vallástant az egyes felekezetek embereivel tanítatva a felekezet nélküli jelleget megőrizze.

A lakosság nyelvét is figyelembe kell venni középiskolák állításánál, sőt az iskolát környező vidék nyelvének tanulását is lehetővé kell tenni. Összefügg ez a nemzetiségi kérdésben való nézeteivel. A közös intézeteket különben sem magyarok németek vagy románok számára állítja a nemzet, hanem Magyarország minden polgárának, felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül. Csakhogy itt már a tanítás nyelve az állam hivatalos nyelve. Ezt ép oly természetes joggal határozza meg az állam, a mily természetesen tért enged a nemzetiségek nyelve tanításának.

Az iskola-állítás és fentartás köteleességéből származó joga az államnak, vagyis az azt képviselő közökt. miniszternek, hogy az állami középiskolák szervezetét, rendtartását, tantervét, tankönyveit s a tanárok számát megállapítsa. Eötvös e joggal tüstént élve a középiskolák számára új szervezetet állapított meg, mely szerint a középiskolák al- és felsőgymnasiumok és lyceumok, al- és felső-reáliskolák lennének az oktatás főbb irányai és tankörének terjedelme szerint. Igen messze vinne s tárgyunk körén kívül esnék e ma még nem valósült tervezet bonczolása. De megemlítjük, mert megalkotásával Eötvös azt a nézetét fejezte ki, hogy az államnak középiskolái szervezésénél a szem elől nem téveszthető tudományos cél mellett a gyakorlati élet szükségleteire is figyelemmel kell lennie. Ezt mutatja az is, hogy a középiskolákhoz gyakorlati pályákra képesítő szakiskolákat akart kapcsolni. Épen ezzel azonban kifejezte azt is, hogy magát a középiskolát nem akarja a gyakorlati élet szolgálatába állítani, hanem épen azért kíván szakiskolákat, hogy a középiskola a maga tudományos feladatát akadály-

talanul teljesíthesse. Ezek a szakiskolák azonban mégis kevésbé egyeznek a középiskola igazi céljával és feladatával, mert ez lényegében minden hasznossági szemponton kívül esik.

A tanítás érdeke kívánja, hogy megállapítsa az állam a tantervet és a tanrendszert is. Jó tanár bizonyára tudja ugyan, hogy az intézet fokához és jellegéhez képest mit és hogyan kell tanítania, de feltétlenül szükséges olyan szabályzat, melyhez mint zsinórmértékhez lehessen igazodni. Ezzel nem jogosítja fel az államot a módszerre vonatkozó kötelező rendszabályok kiadására is, mert ez nemcsak ellenkezne az egyéni szabadság elvével, hanem teljesen tönkre tenne az oktatás terén annyira fontos minden egyéniséget.

Az állam felelős lévén az oktatás sikeréért, megilleti az a jog, hogy maga állapítsa meg a képességet, melyhez a rendszeres tanári állást köti s maga válaszolja ki, a kit legalkalmasabbnak tart. Joga tehát az államnak a tanárok kinevezése. Épp úgy mint a népiskolánál: a ki fentartja az iskolát, az állít belé tanítót. Ott az állam kötelességeinek egy részét a községre ruházta, ezért jogaiból is átadja a megfelelőket; itt maga teljesíti kötelességét, övé a jog is. Az oktatás sikerének egyik feltétele az is, hogy a tanárok ne legyenek tanórával túlterhelve, legyen idejük a magok tovább képzésére is. Ezért joga és kötelessége az államnak, hogy kellő körültekintéssel meghatározza az egyes tanárok heti óráinak számát, valamint az egész évi szorgalom-időt is. A kinevezett tanárok fizetését a miniszter állapítja meg a helyi viszonyokhoz s a *végzett munka értékéhez* képest. Igen nevezetes és igen helyes elv, melynek gyakorlati megvalósulása teljesen más lett. Nemcsak azért helyes, mert különbözők a viszonyok, de különösen azért, mert nyíltan kimondja ezzel Eötvös azt a nézetét, hogy a tanári munka értékét az állam mérlegelni tartozik. Jól kell azonban megtennünk a különbséget. Ennek nem abban van a fontossága, hogy ha egyéni érték szerint kapják a tanárok fizetésüket, majd jobban igyekeznek. Világért sem. Igéből magából a tanár sem élhet, — de nem tanári munka többé, melyet valaki csak a kenyérért végez. A tanárnak ilyen indító okokon felül kell emelkednie s éfeléhez kötnie a munka minőségét képtelenség. A serkentő mozzanat itt alárendelt. A fő az, hogy ily módon az államnak kötelessége lévén tanárait tanári munkájuk értéke szerint megismerni, tudni foggja nemcsak a tanárok számát, hanem azt is, hogy mire mit lehet bízni. Ismét egy adat arra, mennyire ismerte Eötvös az egyéniség fontosságát.

A tanszabadság kívánja, hogy a rendes tanárt élete fogytáig nevezzék ki s csak akkor nyugdíjazhassák, ha hivatását teljesíteni nem képes. Hogy pedig a teljes odaadás meg lehessen, a tanítókéhez hasonló módon gondoskodik rólok és családjokról az állam. Az állástól való megfosztásra csak hanyagság vagy politikai, erkölcsi

büntény lehet az ok, de soha sem az, hogy miképen tanít. Válaszsa meg az állam embereit a kinevezéskor, de ezután ne szóljon bele.

A szervezethez tartozik a tandíj, a tanulók és tanórák száma is. Az államnak joga, hogy a középiskolába önként belépőkötől maga meghatározta díjat szedjen, ennek megállapításánál a helyi viszonyokat véve figyelembe. Jó magaviseletű s első rendű előmenetelű szegény tanulókat teljesen fel lehet menteni a fizetés alól. Nyilvánvaló e feltétel oka: közepes vagy éppen gyenge tehetségnek a feljebb haladásban előmozdítása nagyon kétséges értékű lenne.

Az oktatás érdekében kell megadni az államnak azt a jogot is, hogy az egy osztályba felvehető tanulók számát, valamint a hetenként legalább szükséges és legfeljebb tartható órák számát meghatározza. Nem előadásról, hanem tanításról van szó, ennek sikere pedig korlátlan számú növendékekkel bizonytalan. Az órák számát pedig úgy kell meghatározni, hogy a nem kötelezett tárgyra is maradjon idő.

Eddigi fejtegetéseink közben egyszer-egyszer rá akartunk mutatni arra is, hogy Eötvös az államnak tulajdonított jogok és kötelességek meghatározása közben egyaránt tekintettel volt a tanító és tanuló egyéniségére. Ép így az egyes intézetek egyéniségére, sajátos fejlődésére is. Jogává teszi az államnak, hogy egyik iskolából a másikba menő növendékkel felvételi vizsgálatot tétessen. Mindig az intézet tanárai tudják ugyanis legjobban megítélni: van-e az illetőnek megfelelő képzettsége arra a tanfolyamra, melyre bejutni akar. S ha a tanszabadság alapján kötelessége az államnak megengedni, hogy a különféle (nem állami, magán) intézetekben különböző tantervek szerint tanítsanak, akkor joga, hogy az övétől eltérő rendszerrel tanítottak készülségéről meggyőződjenek, mikor azok állami intézetbe akarnak menni. S minthogy különböző tanrendszer alapján való tanulás igazi eredményét a bizonyítványokból megítélni nem lehet, az összes intézeteknek jogos és saját érdekében szükséges eljárása, hogy a hozzájók kíváncsók tanulókat a felvétel előtt megvizsgálják. Ez a bizonyítványok könnyelmű vagy éppen rosszhiszemű kiállítását is meggátolja. E mellett főképen az intézetek egyéni fejlődése és sajátossága érdekében fontos joga az államnak felvételi vizsgálat tartása s fontos az is, hogy ez a joga minden középiskolának meg legyen.

Az állam mások, első sorban a felekezetek segítségével nélkül nem állíthatna elegendő középiskolát, mert nincs hozzá anyagi ereje. Előállhat az az eset, hogy az ország valamely pontján, hol középiskolának lennie kell, a fennálló intézetet nem tudja a tulajdonos a törvénynek megfelelően fentartani, de némi segítséggel erre mégis képes lenne. Minthogy az államnak az ilyen intézet megszűnésével újat kellene állítania, sokkal előnyösebb reá nézve,

ha az egész költség helyett csupán a meglevő fentartásához még szükséges összeget pótolja. Az ország érdekét szolgálja tehát Eötvösnek az a nézete, hogy az államnak joga a közpénzből segélyezni a nem-állami, de szükséges középiskolákat. Ezzel kimondja azt is, hogy az oktatás célja lévén e téren az állam célja: kötelessége segíteni azokat, kik őt e cél elérésében támogatni igyekeznek, — hiszen ez a segélyezés az államnak egyenes megtakarítás. — A segélyezés mindig rendes szerződésben megállapított feltételekkel történik. A hozzájárulás mértéke szerint bizonyos befolyás illeti meg az államot. Először is kötelessége az intézet számára annak mindennemű vagyonát továbbra is biztosítani, hogy azokat másra ne használják. Az ilyen segélyezett intézetben az állami tanterv szerint kell tanítani, a mivel el van hátrítva Eötvös szerint az az elvi nehézség, hogy az állam esetleg olyan intézeteknek adjon segélyt, melyek tanterve az államétól eltér s szabadon változtatható. Ez így valóban méltányos. Nem is jár egyébként a többi fentartók sérelmével és jogainak csorbitásával — hiszen az állami tanterv az alapja minden nem-állami intézet tantervének is, — csupán az a megszorítás, hogy ezen többé nem változtathatnak. A ki ettől fél: egyszerűen ne kérjen államsegélyt; ráerőszakolni ezt senkire sem lehet. Egyebekben így intézkedik Eötvös. Az intézet jövedelméből fizetett tanárt a fentartó testület választja. Ha a teher nagyobb részét az a testület viseli, vagyis az intézet költségeihez ezek felénél kevesebbel járul az állam, akkor az intézet egész igazgatása és a rendelkezési jog az illető testületet illeti s az állam csupán felügyel s a maga fizette tanszékekre a tanárokat kinevezi. Ha pedig az egész költség felét vagy annál is többet ad az állam, akkor a kormány gondozásába kerül az egész intézet s az addigi fentartó testületnek csupán a vagyon tulajdonjoga s az ebből fizetett tanárok választásának joga marad meg.

Ezek így magokban könnyen érthető és tetszetős dolgok. Ismerve Eötvös jellemét és jó szándékait, teljesen nyugodtan mondhatjuk ki, hogy ezek a jogok az államot csakugyan megilletik s így felfogva az oktatás érdekét szolgálják. Az iskola egyéni sajátossága nagyon fontos és annál jobban fejlődik, minél szabadabb körben mozog az egész intézet. A nem állami intézeteknél sokkal jobban meg van, mint a szigorúan, bár szükségszerűen egyforma szervezetű állami iskoláknál s mihelyt egyszer az államsegélyvel a nem állami intézet is felvette az államiak formaruháját, ugyanakkor levetette a saját jellemző köntösét is. Így van ez többé-kevésbé minden esetben, a mire mondjuk, hogy természetes következmény. De képzeljük el, mit érhet el az állam esetleg tervszerű uniformizálással. Kiölhet minden sajátosságot, meggátolhat minden egyéni fejlődést, pedig nem is ez lenne talán célja, csupán az egyöntetűség. Tudjuk azonban, mert meggyőződünk egész felfogásából, hogy Eötvös tervét ily gondolat nem indította.

Az ő felfogása szerint az államot illető segélyezési jogtól és kötelességtől nem félhetjük az oktatás ügyét.

Az államnak a középiskolák fentartását illető s jogaiból eredő kötelességeihez tartozik a tanárképzés is; nemcsak a saját iskoláihoz szükséges tanárok miatt, hanem azért is, mert a más intézetek fentartóit okleveles tanárok alkalmazására kötelezve, nekik e kötelesség teljesítésére módot kell nyújtania. Megengedi azonban, hogy a törvényszerű képesítést nem állami főiskolán is szerezhessék az illetők, vagyis tanárképző állítására jogot ad. A tanároknak nemcsak képesítését, hanem képzését is állami kötelességgül jelölve ki, egyúttal azt is kimondja Eötvös, hogy az egyetem bölcsészeti kara mellett gyakorlati tanárképzőt kell felállítani. Erre is ő gondolt Magyarországon először s igen helyesen tette az állam feladatává. Az első kérdés: milyen a tanárképzés? Olyan az egész oktatás. És ha ennek az intézése — a mint láttuk — az állam joga és kötelessége, annak kell lennie ennek a legfontosabb részletnek is. Hiában gyakorolja az állam minden jogát, hiában gondoskodik az oktatás ügyének minden ágáról, ha nem egyik főgondja a tanárképzés. Jó tanár és jó középiskola — egyik nincs a másik nélkül.

Eötvös mélyen látását mutatja, hogy gyakorlati tanárképzőt kíván. A tanárképzés tehát szerinte nem csupán tudományos ismeretek nyújtásából, hanem gyakorlati útmutatásokból áll. Célja, hogy a tanárnak alapos szakismerete legyen, — ezért köti a tanárképzést a tudományegyetem bölcsészeti karához; * de célja az is, hogy az egyetemről középiskolai tanító-székbe kerülőknek legyen alapjuk arra, hogy tapasztalatok szerzése előtt is tudjanak miként kezdeni a tanításhoz s legyen alapjuk, melyen a magok módszerét kifejleszthessék — ezért tartozik az állam gyakorlati tanárképzőt állítani. Erősen csábít e tárgy, hogy Eötvös nézeteinek ismertetés-elhagyva itt e kérdésre kitérjünk. Magyarországon gyakorlati tanárképzésben a tanároknak igen kis töredéke részesül az itt most említett gondolat szerint. Hiányát bizonyos tekintetben érezni is lehet. Nyílt kérdés ez nálunk, melynek rendezése nem keshet soká. Az állam gondol is erre, tanulmányoztatja a dolgot s valóban nehezen várjuk, hogy ennek már határozott eredménye mutakozzék. — Nem tudjuk, milyen volt részleteiben vagy volt-e egyáltalában terve Eötvösnek a tanárképzés gyakorlati részére nézve. Ilyet nem ismerünk, de bármilyen lett volna is, lehetetlen, hogy gépeket akart volna képezni.

A mi pedig a tanárképesítést illeti, természetesen az állam állit a maga képzője mellé vizsgáló bizottságot, megállapítja a szabályokat s kinevezi a bizottsági tagokat.

* Törvényjav. a pesti egyetem újja szervezéséről. 1869. — 1 §. — A pesti egyetem bölcsészeti kara mellett állított is gymnasiumi s a műegyetemen reáliskolai tanárképzőt (Molnár A. i. m. II. 256. l.).

b) *A középiskolákra való felügyelet* állami intézetben minden részletre kiterjedő, a külsőségeket és belső rendszert egyaránt felölelő ellenőrzésben nyilatkozik s így nem is felügyelet, hanem egyszerűen az illető intézetek kormányzása. Ezt minden intézetben külön igazgató végzi, a kit a miniszter ajánlatára a király nevez ki s a ki ott rendes tanár. Ez az igazgató az intézet feje, a törvény és a miniszter utasításai alapján intéz minden ügyet. — A tanítás eredményéről pedig úgy győződik meg az állam, hogy tanév végén nyilvános vizsgálatot tartat.

Az igazgató kinevezésére nézve különböző felfogással több megjegyzést lehetne tenni, de csupán arra szorítkoznak, hogy e tekintetben csodálatosan mellőzi Eötvös az intézet mindig hangoztatott egyéniségének kiemelését. Már pedig ennek tovább fejlődése s az iskola egész sorsa első sorban az igazgató kezében van. Szinte érthetetlen, hogy ennek megválasztásánál a tanári karnak semmi befolyást nem biztosít.

Vizsgálatokkal a legegyszerűbben lehet ellenőrizni a tanítás eredményét. Középiskolában azonban már nem igen szükséges az elemi iskolaihoz hasonló mutató vizsgálatot tartani s hosszasabban, rendes körülmények között végzett, alapos és szigorú kikérdezés minden tárgyból a maga rendes óráján inkább célra vezetne.

A felügyelet szempontjából az állam és a nem állami intézetek viszonya Eötvös szerint a következő: minden nem állami, nyilvános középiskola az államkormány felügyelete alatt áll s a közokt. minister szigorúan örökös, hogy ezek a törvényes köteleknek megfeleljenek. E célból ily jogok illetik az államot:

1. minden ilyen intézetet megnyitása előtt köteles az azt fenntartó testület vagy személy a közoktatási miniszternek bejelenteni, az intézet szervezeti szabályaival, a tantervvel s a tanítók kimutatásával együtt;

2. minden nem állami intézetet a minister közegei útján időnként meglátogat és megvizsgál;

3. a középiskolai felügyelők az ilyen intézetek vizsgálatain jelen lehetnek;

4. a nem állami középiskoláknak a tanítás egész menetéről, eredményéről, a tanított tárgyakról, a tanárokról, tanulók létszámáról és a fegyelmi állapotokról szóló évi részletes kimutatását és az állam kívánta minden statistikai adatot köteles az intézet közvetlen főhatósága a tanév bezárása után és a következő megnyitása előtt a közokt. kormányhoz felterjeszteni;

5. mivel az állam főfelügyeleti jogánál fogva különösen ügyelni tartozik arra, hogy minden iskola vagyona és alapítványa biztos helyen gyümölcsözőtessék s azt a rendeltetése céljára fordítsák, ezért a közokt. kormánynak az ilyen intézetek vagyoni állásáról s a vagyon kezeléséről is joga van kimutatást kivánni.

A követelményeknek törvényben való meghatározása is joga

az államnak s annyiban kötelessége is, hogy így az iskolák fenntartói önkényes eljárás ellen biztosítva legyenek s az állam követeleéseiben törvényre támaszkodhassék. A tanítás eredményének a megismerésére azonban alig tarthatjuk elégnak az évvégi vizsgálatokat. Nem kell utalnunk az ilyen vizsgálat esetlegességeire, elég megemlítenünk, hogy sokkal inkább célravezető és tanulságosabb volna, ha az állam ezt a jogát az előbb említett szigorlatokon gyakorolná. Nem csupán feleleteket kíván hallgatni az az állami kiküldött, hanem némiképen a tanárok módszeréről, a tanítás menetéről is tudomást kíván szerezni. Ez pedig az év végén lévő vizsgálatokon, hol egy tárgynak, egy tanárnak, egy tanulónak elég idő nem juthat, alig érhető el. Igaz, hogy e tekintetben az év folyamán történő látogatás idején is szerezhet tapasztalatokat az állam küldöttje, de mert ez a látogatás csak bizonyos időnként történhetik és mert a felterjesztett kimutatásokból nem lehet teljes képet nyerni, épen azért meg lehetne adni az államnak azt a jogot, hogy csendes szemlélőként a hosszabb ideig tartó szigorlatokra küldje el a maga megbízottját. Eötvös helyes tapintattal nem engedi meg az állam küldöttjének, hogy nem állami intézetben akár a tanításba, akár a vizsgálatba beleszóljon.

Eötvös tehát az állam felügyeleti jogánál fogva a nem állami intézeteknek bizonyos feltételeket szab. Ezeknek gyakorlati értéke és eredménye csak akkor lesz, ha azoknak érvényt is lehet szerezni. Ezért ha valamely ilyen intézet a törvény szabta feltételeknek eleget nem tesz, azt a minister az intézet főhatóságához intézett s félévi időközben háromszor ismételt megintés után bezáráthatja, de ekkor egyszersmind kötelessége gondolni arra, hogy az iskolai vagyont és alapítványokat mindig ily célra fordítsák. E jog csupán az oktatás érdekében illeti az államot s nem sért sem felekezeti önkormányzatot, sem más jogot.*

Mindez a nyilvános, bár nem állami intézetre vonatkozik. Ugyanezek a jogok illetik az államot a magánintézetekkel szemben is, de fokozottabb mértékben. Ezek megnyitása előtt engedélyezés végett kell az intézet felállításáról jelentést tenni s az évvégi nyilvános vizsgálatot is azért kell a középiskolai tanfelügyelőnek idejében bejelenteni, hogy ott ez vagy helyettese az állam nevében megjelenhessen. Az államnak ugyanis szigorúan őrködni kell, hogy a magánintézetekben az oktatás czégével ne folytassanak oly nyereszkes üzletet vagy más üzletet, melynél a tanítás csak mellékes. Azt azonban megengedi az állam, hogy a magánintézet tanárai valami más hivatalt is viselhessenek.

A középisk. oktatás terén — látjuk — két részre oszlik az állam ellenőrző joga s kétféle a szerepe. Az állami és a magán-

* E. e. tj. indokolásában kimutatja, hogy az ő tervezete nagyobb tért enged pl. a protestánsok önkormányzatának is, mint az 1790/1. XXVI. tcz.

intézetekre nézve az állam a felettes hatóság, a nem állami, de nyilvános intézetek számára pedig felügyelő. Mindkét irányban a középisk. tanfelügyelő az állam képviselője, kinek teendőit ideiglenesen ministeri biztosra is ruházhatja a tanfelügyelőt is kinevező minister. Nem akar Eötvös ebben a középiskolai tanfelügyelőben sem egyszerű hivatalnokot látni, bár bizonyos mértékig ennek kell lennie. E mellett ismerje alaposan a gondjaira bízott intézeteket s legyen elismert pädagogus. A középiskolai felügyelet tekintetében is ezt az oldalt látjuk igen nevezetesnek, a melyen az állam és ennek közegei a legnagyobb és legüdvösebb hatással lehetnek a középiskolai oktatás ügyére.

Azzal, hogy a tanfelügyelő dolgát esetenként külön megbízottra is ruházhatja az állam, bizonyára nem a tanfelügyelő munkáját akarta könnyíteni ez a sok munkától nem féltő minister s ebben mi sem csak gyakorlati mozzanatot látunk. Azt akarhatta Eötvös elérni, hogy ily módon a középiskolai oktatás keretén kívül állókat is be lehessen vonni s azok tudását és tapasztalatait is fel lehessen használni. Ezzel látjuk megvalósítva e fokon azt a gondolatát, hogy az államnak kötelessége az oktatásügy érdekében minél szélesebb érdeklődést keltve annak intézésébe minél több embert bevonni.

Vehetjük észre, hogy az e részre vonatkozó nézetek szerint az oktatás szerepe mindinkább átalakul: nem az iskola többé a nevelésben a szülők segítsége, hanem az iskola a fő s a szülőknek kell az iskolai oktatást különösen a nevelés szempontjából előmozdítani. Másrészt pedig azt tapasztaljuk, hogy az egyéni szabadság és egyenlőség (de nem egyformaság) elvének teljesen épségben tartása mellett úgy határozza meg Eötvös mindig az oktatás érdekében az állam jogait és kötelességeit a középiskolai oktatás terén, hogy a tanintézeteknek a szükségképen megszabott korlátok között való egyéni, sajátos fejlődése az egész oktatás ügyének haladása és fejlődése céljából minél inkább biztosíttassék. Nem irányúlhat nézete szerint az államnak bármily csekély joga is arra, hogy a középiskolában a teljes egyformaságot létesítse s így minden iskolát egy mintára szabott gépezetté tegyen.

(Folytatása köv.)

IFJ. IMRE SÁNDOR.